

УДК 80
ББК 81.2-2

**ВАЗИФА ВА МАЪНОҲОИ
ПЕШОЯНДУ ПАЙВАНДАКҲО
ДАР «МАСНАВИИ МАЪНАВИЙ» -
И ҶАЛОЛУДДИНИ РУМӢ**

Кӯрғонов Зоҳид Дехқонович,
н.и. филол., дотсенти кафедраи забони
тоҷикии МДТ «ДДХ ба номи акад. Б.Гафуров»
(Тоҷикистон, Хуҷанд)

**ФУНКЦИИ И СЕМАНТИКА
ПРЕДЛОГОВ И СОЮЗОВ В
«МАСНАВИ МА'НАВИ»
ДЖАЛОЛУДИНА РУМИ**

Кургонов Зоҳид Дехқонович,
к.филол. н., доцент кафедри таҷжикского
языка ГОУ «ХГУ имени акад. Б.Гафурова»
(Таджикистан, Худжанд)

**FUNCTIONS AND
SEMANTICS OF PREPOSITIONS
AND CONJUNCTIONS IN "MASNAVI
MA'NAVI BY DJALOLIDDIN RUMI**

Kurgonov Zohid Dehqonovich, candidate of philo-
logical sciences, Associate Professor of the depart-
ment of the Tajik language under SEI "KhSU named
after acad. B.Gafurov" (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: Suhanvar1983@mail.ru

Калидвожаҳо: «Маснави маънавӣ» - и Ҷалолуддини Румӣ, ҳиссаҳои номустақили нутқ, пешояндҳо, пешояндҳои аслии сода, пайвандак, пайвандакҳои тобеъкунанда ва пайваस्तкунанда, аз таърихи пешоянду пайвандакҳо, услуби шоир.

Дар мақола бори аввал тобишҳои маъноии пешоянду пайвандакҳои «Маснави маънавӣ» - и Ҷалолуддини Румӣ мавриди омӯзиши қарор гирифтааст. Бояд гуфт, ки то ҳол ин тобишҳои унсурҳои лугавӣ дар дастурҳои забони тоҷикӣ ва кутуби дарсӣ ба мушоҳида намерасад. Аз ин рӯ, муаллифи мақола бо тақия дастурҳои забонҳои гайр вазифа ва маъноҳои тозаи ин аносири лугавиро манзур кардааст, ки ҳангоми навиштани дастурҳои нави забони тоҷикӣ ба назар гирифтани онҳо аз ҷои ҳолӣ нахоҳад буд. Масалан, ҳангоми таҳлил кардани пешоянди содаи аслии «аз» ҷордаҳ тобиши маъноии он дарёфт карда шуда, таъкид гардидааст, ки ин пешоянд дар ашъори Ҷалолуддини Румӣ бо тобишҳои зиёди маъноӣ ба назар расида, чунин имконоти баён дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ маҳдуд шудааст. Ҳамчунин қайд шудааст, ки ҳангоми аз назар пинҳон мондани тобишҳо ва вазифаҳои ин аносири лугавӣ мо ба дарки матлаби аслии шоир нахоҳем расид. Аз ин лиҳоз, мавриди омӯзиши қарор додани муаммои мавриди назар ақуталӣ ва саривақтӣ мебошад.

Ключевые слова: «Маснави ма'нави» Джалолуддина Руми, несамостоятельные части речи, предлоги, первичные предлоги, союзы, подчинительные и соединительные союзы, история предлогов и союзов, стиль

Впервые проанализированы смысловые оттенки предлогов и союзов из «Маснави ма'нави» Джалолуддина Руми. Подчеркивается, что выявленные смысловые оттенки предлогов и союзов в произведении Руми не зафиксированы в грамматиках и учебниках таджикского языка. Поэтому с опорой на теоретические положения грамматик других языков определены новые функции и оттенки семантики указанных лексических элементов. Например, подчеркивается, что в поэме Джалолуддина Руми встречаются четыр-

надцать смысловых оттенков первичного предлога «аз». Данный факт свидетельствует об ограниченности функции предлога «аз» в современном литературном таджикском языке. Отмечается, что выявление всех смысловых оттенков и задач предлогов и союзов содействует более точному и глубокому восприятию смысла стиха, что обуславливает актуальность и своевременность поставленной темы.

Key words: "Masnavi Ma'navi" by Djaloliddin Rumi, non-self-sufficient parts off speech, prepositions, primary prepositions, conjunctions, subordinate and co-ordinate conjunctions, history of prepositions and conjunctions, style

The shades of meaning in regard to prepositions and conjunctions from "Masnavi Ma'navi" by Djaloliddin Rumi have been analyzed for the first time. It is underscored that the elicited shades of meanings of prepositions and conjunctions in Rumi's literary production are not registered in grammar and other educational text books of the Tajik language. That's why new functions and semantic shades of meaning of the mentioned lexical elements are determined with a buttress on theoretical provisions of grammars appertaining to other languages. For example, it is emphasized that in Djaloliddin Rumi's poem there occur fourteen shades of meaning of the primary preposition "az". The given fact testifies to the limitation of the function of the preposition "az" in Modern Tajik literary language. It is marked that elicitation of all shades of meanings and assignments of prepositions and conjunctions promotes a more precise and profound perception of the sense of the verse and preconditions well-timed actualness of the theme put.

Оид ба ҳунари волои баён доштани Чалолуддини Румӣ аз чониби муҳаққикон андешаҳои зиёд манзур карда шудааст, ки онҳоро дар мақола ва монографияҳои ҷудоғона метавон мушоҳида кард. Масалан, профессор А.Ҳасанзода аз хусуси ҷозибҳои забонии «Маснави маънавӣ» сухан карда, таъкид меварзад, ки: ««Маснави маънавӣ» ба таври умум як асари басо мураккаб буда, аз бесобика будани вусъати назар ва баландии андешаи муаллиф шаҳодат медиҳад. Дарк карда шудани мазмуну мӯҳтавои ин асари пурмуаммо бе иттилооти ҳамаҷониба аз фарҳанги исломӣ ва ошноии комил бо зарофатҳои хоси форсизабонон ғайриимкон аст... Чалолуддини Румӣ маъноҳои бою ғаниро бо забони фасеҳу ҷолиби диққат ва услуби нигориши барояш хос ифода намудааст. Дарёфту бардошти калимаву таркибу иборот барои ифодаи маънӣ ва огоҳона истифода гардидани онҳо дар маснавии мазкур омӯзишу тадқиқи доманадору алоҳидаеро тақозо менамояд» (14, с.134 – 135).

Аз ин рӯ, мо бо тақия ба андешаҳои муҳаққиқи мазкур хостем оид ба вазифа ва маъноҳои пешоянду пайвандакҳои асари мазкур таваҷҷуҳ зоҳир карда, то қадри имкон вижагиҳои ин навъи аносири луғавиро кашф намоем. Бояд гуфт, ки маводи фактологияи дар ихтиёр буда аз он шаҳодат медиҳад, ки ба вазифаи якдигар истифода шудани ҳиссаҳои номустақили нутқ низ дар ин асари арзишманд хеле зиёд аст. Аммо мо ба хотири фароҳам овардани замина ба пажӯҳишоти муфассали баъдинаи илмӣ танҳо аз хусуси маъноҳои мухталифи ин навъи калимаҳо андешаронӣ хоҳем кард.

Дар дастурҳои забони тоҷикӣ вазифа ва маъноҳои пешоянду пайвандакҳо мавриди тадқиқ қарор гирифта, муҳаққикон имконоти маъноии онҳоро ба гурӯҳҳои ҷудоғона дастабандӣ кардаанд (5, с.285 – 322; 7, с.375 – 421; 4). Ҳангоми аз назар гузаронидани дастурҳои забонҳои ғайр (16, с.311 – 326; 6, қ.5, қ.10, қ.11, қ.22, қ.24, қ.25; 13, қ.3, с.211 – 421; 2, қ.1, с.386 – 439; 3, с.223 – 252; 1; 10) маълум мегардад, ки

имконоти маъноии ин навъи калимаҳо ба таври муфассал, нисбат ба забони тоҷикӣ, баррасӣ шудааст. Аз ин рӯ, ҳангоми таснифи маъноҳои пешоянду пайвандакҳои “Маснавӣ...” бештар ба ҳамин дастурҳо таъяқ карда шуд.

Пешоянди «аз». Муҳаққиқони таърихи забон аз гузаштаи дури қорбурди ин пешоянд дар заминаи осори манзуми мансур андешаронӣ карда таъкид кардаанд, ки ин унсур дар гузаштаи дур ба гунаи “hačā” ва минбаъд дар порсии миёна ба шакли “aj” мавриди истифода қарор гирифтааст (12, с.70; 15, қ.1, с.60; 15, қ.2, с.69; 13, қ.3, с.311).

Маводи фактологӣ дар ихтиёр бударо, ки маъноҳои гуногун доштани пешоянди содаи “аз” – ро дар ин асар далолат мекунад, ба ҳайси шоҳид метавон овард:

А. Васи́ла ва восита́ро дар анҷом додани коре нишон медиҳад:

Кунгура вайрон кунед аз манҷаник,/ То равад фарқ аз миёни ин фарик (11, с.33). Калимаи “манҷаник//манҷаник” дар ФЗТ ба маънои “олати фалохунмонанд, ки онро бар сари чӯбе қойгир карда, сангҳои қалон ва ё гулӯлаҳои оташро дар он монда, ба тарафи қалъаи душман меандохтаанд” маънигузори шудааст (қ.1, 637). Чунонки аз маънои байт маълум аст, пешоянди мавриди назар маънои “ба воситаи; тавассути” – ро дорад, ки дар ГЗАХТ ин вазифаи пешоянд сарфи назар шудааст (5, с.288 - 289).

Б. Бар вобастагии чизе ба чизе далолат мекунад (интисоб):

Қанди ҳикмат аз кучо? Зоғ аз кучо?/ Кирми саргин аз кучо? Боғ аз кучо? (11, с.607). Дарки чунин маъно, пеш аз ҳама, дар он зоҳир мешавад, ки дар ин маврид, бештар, пас аз пешоянди «аз» қонишини саволии «кучо» меояд.

В. Бар гуна ва ҷинси чизе далолат мекунад:

Ту ҳамон дидӣ, ки Иблиси лаъин/ Гуфт: «Ман аз оташам, Одам зи тин» (11, с.274). Нишон додани аз қадом мавод сохта шудани шайъ ва ё афзор вазифаи дигари пешоянди мавриди таҳлил аст.

Г. Барои баёни иллат (сабаб) – и феъл меояд:

Аз харӣ ўро намегуфт: «Эй лаъин! Ту аз он қойӣ, чаро зорӣ чунин? (11, с.508). Чунонки аз муҳтавои байт маълум аст, омили «нагуфтани» (феъл) «аз харӣ» (таркиб) буда, қорбурди пешоянди «аз» барои тавзеҳи феъл нигаронида шудааст.

Ғ. Ба баёни аҷзони чизе мепардозад:

Сачдаи халқ аз зану аз тифлу мард/ Зад, дили Фиръавнро ранҷур кард (11, с.254). Нишонаи асосии дар ин маъно истифода гардидани пешоянди мавриди таҳлил ба таври ҷида омадани баъзе аз ҷузъҳои ҷумла мебошад.

Д. Бар рафъи ибҳом далолат карда, маъниро ошқоргар (тавзеҳ) менамояд:

Дар баёни ин се, кам чунбон лабат,/ Аз заҳобу аз заҳаб в-аз мазҳабат (11, с.42). Мисраи дуҷуми байти шоҳид (маънои мисраи аввал ба таври пӯшида (ибҳом) баён гардидааст) маъноро қомил гардонидани, номафҳумии мисраи аввалро баргараф кардааст.

Е. Бар сифат, ҳолат ва ҷиғунагии фоил ё мафъул далолат мекунад:

Мурғак омад сӯйи ў аз ношинохт,/ Пас тавофе қарду пеши мард тохт (11, с.570). Дар ҷумла (мисраъ) – и аввал сабаби иҷрои амали фоили бевосита (Мурғак омад) ба мафъул (аз ношинохт) – и он робитаи ногустастанӣ дорад. Пешоянди «аз» бо сифат (ношинос) – и мафъули ҷумла омадааст. Дар китоби «ЗАХТ» (8) ҳангоми баррасии ҳелҳои пурқунандаи бавосита аз рӯи маъно, ки бо пешоянди «аз» омадаанд, шаш тобиши маъноии он нишон дода шудааст (8, с.125 - 128). Мутаассифона, дар ин сарчашма чунин вазифаи пешоянди мазкур сарфи назар шудааст.

Ё. Вуқӯи феълоро дар замоне ё маконе нишон медиҳад:

Гарчи дузд аз мункирӣ тан мезанад,/ Шаҳна он аз аср пайдо мекунад (11, с.368).
Дар далели мазкур пешоянди «аз» барои нишон додани замони иҷрои амал мавриди истифода қарор гирифтааст.

Ж. Нишон медиҳад, ки чизе ба ҷои дигар аст ва бадали он мебошад:

Чун ғараз даллола гашту восифе,/ Аз се газ қарбос ёбӣ Юсуфе (11, с.646).

З. Бар бозшинохтани ду чиз аз якдигар далолат мекунад:

Қаҳрро аз лутф донад ҳар касе,/ Хоҳ доно, хоҳ нодон ё ҳасе (11, с.253).

И. Бар ҳамроҳии чизе бо ҷизи дигар далолат мекунад:

Гуфт пайғамбар: «Адоват аз хирад/ Беҳтар аз меҳре, ки аз ҷоҳил расад» (11, с.164).

Й. Бар рӯ ба рӯ (муқобил) будани ду чиз далолат мекунад:

Чун ҷароғе бе зи зайту бе фатил,/ На қасир ашаш зи шамъу на қалил (11, с.671).

К. Микдор (микёс) ва андозаро далолат мекунад:

Оби Ҷайхунро агар натвон кашид,/ Ҳам зи қадри ташнагӣ натвон бурид (11, с.561).

Қ. Мувофиқат ва мутобиқат (нишон медиҳад, ки коре мувофиқ ва созгор бо муурооти ҷизи дигар ба анҷом расидааст):

Пас авонон омаданд, ӯ тифлро/ Дар танӯр андохт аз амри Худо (11, с.239).

Ниҳоят, маводи мавриди таҳлил аз он шаҳодат медиҳад, ки пешоянди содаи «аз» дар ашъори Чалолуддини Румӣ бо тобишҳои зиёди маъноӣ қорбасти шуда, чунин имконоти баён дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ маҳдуд шудааст.

Пешоянди «ба». Бино ба қайди забоншинос Парвиз Нотили Хонларӣ ин пешоянд «ба сурати **pati** дар порсии бостон ва **paiti** дар авастой ҳам пешванди исм ва ҳам ҳарфи изофа (пешоянд-З.Қ.) аст. Дар паҳлавӣ бо ҳузвориши **PWN** навишта ва **pat** ё **pad** ҳонда мешавад. Дар «Позанд» голибан сурати **pa** дорад. Дар форсии миёнаи турфонӣ ҳам ба сурати **pad** вучуд дорад» (13, с.345).

Маълум мешавад, ки дар оғози ташаккули забони адабии ҳозираи тоҷикӣ вусъати тобишҳои маъноии ин пешоянд, нисбат ба давраҳои пешин, густарда аст.

А. Васида ва воситаро дар анҷом додани коре нишон медиҳад:

Шаб зи дарди пушту аз ҷӯи шикам/ Орзумандам ба мурдан дам ба дам (11, с.297).

Б. Барои баёни иллат (сабаб) – и феъл меояд:

Он Худое, ки фиристод анбиё/ На ба ҳоҷат, бал ба фазлу қибриё (11, с.141).

В. Бар рафъи ибҳом далолат қарда, маъниро ошқоргар (тавзеҳ) менамояд:

Ту ба тан ҳайвон, ба ҷонӣ аз малак,/ То рави ҳам бар замин, ҳам бар фалак (11, с.211).

Г. Бар сифат, ҳолат ва ҷигунагии фоил ё мафъул далолат мекунад:

Як савора тохт то қалъа ба қар,/ То дари қалъа бибастанд аз ҳазар (11, с.635).

Ғ. Нишон медиҳад, ки чизе ба ҷои дигар аст ва бадали он мебошад:

Пурс-пурсон, к-ин ба чанду он ба чанд?/ Аз пайи таъбири вақту ришханд (11, с.580).

Дар ГЗАХТ ҳашт маъноӣ пешоянди «ба» нишон дода шудааст (5, с.289 - 290). Аз мисолҳои ҷамъқардаи мо маълум гардид, ки се тобиши маъноии (қисмҳои в, г, ғ) он дар китоби мавриди назар ба мушоҳида намерасад.

Пешоянди «бар». Чунонки маълум аст, вазифаҳои маъноии пешоянди «бар» дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ нисбат ба пешояндҳои дигар маҳдуд аст. Аз ин ҷост, ки дар ГЗАХТ танҳо ду вазифа (а. ба сӯи предмет, бештар ба сатҳ ё ба болои предмет равона шудани амал; б. ба объект ишора мекунад, ки мавриди муҳокима аст ва ё нисбат ба он ягон ҳиссиёт зоҳир карда мешавад) – и ин пешоянд ба назар мерасад (5, с.290). Аммо, баръакси ин ҳолат, дар «Маснави ...» доираи маъноии ин пешоянд аз пешояндҳои дигар фарохтар мебошад:

А. Васида ва восита дар анҷом додани коре нишон медиҳад:

Ақл роҳи ноумедӣ кай равад?/ Ишқ бошад, к-он тараф **бар** сар давад (11, с.609).

Б. Бар бисёрии чизе далолат мекунад:

Нукл **бар** нукл асту май **бар** май, ҳало!/ Бар манора рав, бизан бонги сало (11, с.511). Коса **бар** косасту нон **бар** нон мудом/ Аз барои ин шикамхорони ом (11, с.519).

В. Бар сифат, ҳолат ва ҷиғунагии фӯйл ё мафӯл далолат мекунад:

«Чанд **бар** амё давонӣ асбро?/ Бояд усто пешарову касбро (11, с.663).

Г. Бар ҷиҳат (сӯй, ҷониб) - и феъл далолат мекунад:

Пеш аз он **бар** росту **бар** чап медавид,/ Ки бичинам дарди ту, чизе наҷид (11, с.650).

Ғ. Бар муҳолифати чизе бар чизе далолат мекунад:

Пас масал бишнава, ки дар афвоҳ хост,/ К-ин ҷӣ **бар** мост, эй бародар, ҳам зи мост (11, с.645).

Д. Микдор (микёс) ва андозаро далолат мекунад:

Одамай **бар** қадди як ташти ҳамир/ Барфузуд аз осмону аз асир (11, с.562).

Е. Мувофиқат ва мутобиқат (нишон медиҳад, ки коре мувофиқ ва созгор бо муруоти чизи дигар ба анҷом расидааст):

Маҳ фишонад нуру сағ ав-ав кунад,/ Ҳар касе **бар** хилқати худ метанад (11, с.559).

Муоинаи тобишҳои маъноии пешоянди мазкур аз он далолат мекунад, ки ин пешоянд, дар аксари маврид, дар таркиби пурқунанда ва, дар мавриди камтар, бо ҳол меояд. Маълум мегардад, ки ин тамоюл аз оғози ташаккули забони адабии ҳозираи тоҷикӣ то замони мо идома дорад. Ба ин масъала забоншинос Н. Маъсумӣ низ ҷангоми таҳлили вижагӣҳои маъноии пешояндҳои аслии содаи «Марги судхӯр» - и устод Айни ишора кардааст (9, с.258).

Пешоянди «дар/андар». Муҳаққиқ П.Н.Хонларӣ оид ба тағйири шакл ва маъноии ин унсур бар ин андеша аст: «Калимаи «андар» дар форсии бостон – antar ва дар авастӣ – antarə ва дар форсии миёна (пахлавӣ) андар ба маъноии дохил ва дарун аст ва дар ҳар се забон ҳам пешванди феъл ва ҳам ҳарфи изофа (пешоянд – Қ.З.) аст (13, с.380).

Профессор А.Ҳасанов аз хусуси таърихи баромади ин пешоянд андешаронӣ карда, таъкид мекунад, ки ин унсур дар сарчашмаҳои аҳди бостон ба гунаи ratiy (15, қ.1, с.60) дучор шуда, дар давраи миёнаи забонҳои эронӣ маъноҳои маконӣ, замонӣ ва монанди инҳоро ифода менамуд (15, қ.2, с.69).

Маликушшуаро Баҳор ҷангоми баррасии истифодаи ин пешоянд дар заминаи осори назму насри асри миёнагӣ, ки ба гунаҳои «дар» ва «андар» дучор мешавад, чунин андеша дорад: «Дар замони Сомониён ба ҳеҷ вачҳ калимаи «дар» дар наср нест ва ба ашъори мансуб ба он давра ҳам эътимоди комил наметавон кард, вале дар кутуби насри қадимӣ, ки метавон ба онҳо эътимод кард ҳар қадар ҷустуҷӯ шуд ҳама ҷо «андар» истеъмол шудааст ва лафзи «дар», ки муҳаффафи «андар» аст дар аҳди

Ғазнавиён пайдо омад... » (2, с.360 - 361). Ҳарчанд «Маснави...» маҳсули асри XI аст, бо вучуди ин таносуби корбурди пешоянди «андар» нисбат ба қаринаи дигараш – «дар» бештар ба назар мерасад. Маълум мегардад, ки дар назм тадричан пас аз асри XI гунаи «дар» бартариат пайдо кардааст.

Ниҳоят, тобишҳои маъноии ин пешоянд дар асари мавриди назар ба гунаи зайл аст:

А. Итгисол ва пайвастанӣ чизеро ба чизе мефаҳмонад:

Ҳин, савори тавба шав, дар дузд рас,/ Чомаҳо аз дузд бистон бозпас (11, с.571).
Чун бисозӣ бо ҳасии ин ҳасон,/ Гардӣ андар нури суннатҳо расон (11, с.613).

Б. Бар бисёрии чизе далолат мекунад:

Вораҳӣ аз тангиву аз нангу ном/ Ишқ андар ишқ бинӣ, вассалом (11, с.403).
Сарнигунафтадогонро з-ин манор/ Менигар ту сад ҳазор андар ҳазор (11, с.594).

В. Бар рафӣ ибҳом далолат карда, маъниро ошкортар (тавзеҳ) менамояд:

Рӯяш аз гулзори Ҳақ гулгун бувад,/ Аз ман ӯ андар мақом афзун бувад» (11, с.388).
/Оташи Намруд Иброхимро/ Сафвати ойина омад дар чило (11, с.611). Гуна-гуна(й) хӯрданиҳо сад ҳазор,/

Чумла як чиз аст андар эътибор (11, с.651).

Г. Будани чизеро дар чизе ё вуқӯи феълро дар замоне ё маконе нишон медиҳад:

Ҳамчунон ҳар косибе андар дукон/ Баҳри худ кӯшад, на ислоҳи ҷаҳон (11, с.614).

Ғ. Нишон медиҳад, ки чизе ба ҷои дигар аст ва бадали он мебошад:

Ман туро моҳе ниҳодам дар канор./Ки ғурубаш нест то рӯзи шумор.

Дар ҷазои он атои нури пок/ Ту задӣ дар дидаи ман хору хок? (11, с.679).

Д. Санҷиш миёни ду чизро нишон медиҳад (муқоиса ва нисбат):

Андар он баҳру биёбону ҷибол,/ Мунқатеъ мегардад авҳому ҳаёл./ Ин биёбон дар биёбонҳои ӯ/ Ҳамчу андар баҳри пур як тои мӯ (11, с.370). Аз Аёз ин худ муҳол асту баъид,/ К-ӯ яке дарёст, қаъраш нопадид./ Ҳафт дарё андар ӯ як катрае,/ Чумлаи ҳастӣ зи мавҷаш ҷақрае (11, с.493).

Е. Бар ҳамоҳангии чизе бо чизи дигар далолат мекунад:

Як гурӯҳи дигар аз дониш тӣҳӣ,/ Ҳамчу хайвон аз алаф дар фарбеҳӣ (11, с.380).

Дар ГЗАҲТ чор маъно (а. барои нишон додани макони амалу ҳолат; б. барои нишон додани замони воқеъ гардидани амал; в. барои нишон додани машғулияти амал; г. сарчашмаи аломатро нишон медиҳад) – и ин пешоянд (5, с.290) мушоҳида шуд, ки дастабандии далелҳои дар ихтиёрбуда аз ин миқдор таҷовуз мекунад.

Тобиши маъноии пайвандакҳо низ ба мисли пешояндҳо дар «Маснави...» ҷолиби диққат буда, паҳлугардонии маонии ин аносири луғавӣ дар возеҳ гардонидани матлаби аслии шоир мусоидат мекунад.

Пайвандаки «агар». Забоншинос Н. Бозидов ҳангоми таҳқиқи пайвандакҳои забони тоҷикӣ таъкид мекунад, ки «... маъмултарин ва машхуртарин вазифаи пайвандаки агар ифодаи муносибати шартӣ мебошад... Таҳлили материалу фактҳои забони тоҷикӣ ба он шаҳодат медиҳанд, ки ин пайвандак тобиши дигари маъноӣ ҳам дорад. Яке аз он тобишҳои маъноӣ ифодаи муносибати хилофӣ мебошад» (4, с.74).

Дар зер мо барои ифодаи се маъноӣ ин пайвандак мисолҳоеро намуна хоҳем овард:

А. Барои ёдоварии матлабе мепардозад:

Гар туро ҷашмест, бигшо, дарнигар,/ Баъди «ло» охир ҷӣ мемонад дигар? (11, с.612).

Б. Ба шакку дудилагӣ далолат мекунад:

Чун асоро мор кард он чустваст,/ Гар туро аклест, он нукта бас аст (11, с.614).

В. Барои ифодаи шарт меояд:

Хисси ҳайвон гар бидидӣ он сувар,/ Боязиди вақт будӣ гову хар (11, с.615).

Далелҳои мо шаҳодатгари он аст, ки ин пайвандак дар «Маснави...» бештар ба гунаи «гар» мавриди истемол қарор гирифтааст.

Пайвандаки «то». Пайвандаки «то» низ дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ барои ифодаи шарт омада, ҳамчун воситаи алоқа байни сарҷумла ва ҷумлаи пайрав мебошад. Дар баробари ин, барои ифодаи шакку шубҳа низ меояд:

А. Далолат бар шакку шубҳа мекунад:

Хайри ту ин аст, чомеъ меравӣ,/ То чӣ бошад шарру визрат, эй ғавӣ! (11, с.621).

Б. Дар таркиби ҷумлаи пайрав омада, сарҷумларо шарҳу тавзеҳ медиҳад:

Чун бар он шуд, то равон гардад расул,/ Ғайрати Ҳақ бонг зад: «Машнав зи ғул (11, с.189).

В. Нишон медиҳад, ки ҳукми ҷумлаи пайрав ҳосили ҳукми сарҷумла аст:

Чузвҳо бар холи кулҳо шоҳид аст,/ То сабақ ғаммози хуршед омадаст (11, с.597).

Бояд гуфт, ки аз пайвандакҳои тобеҷунандаи шартӣ доираи истифодаи пайвандаки «то» барои баёни маънои шарт вусъатнок аст.

Пайвандаки «ва». Чунонки маълум аст, дар забони тоҷикӣ пайвандаки пайваस्तкунандаи «ва» ва гунаи дигари он – «-у» нисбат ба пайвандакҳои дигари пайваस्तкунанда серистемоланд. Ҳарчанд пайвандаки пайваस्तкунандаи «-у» қаринаи пайвандаки «ва» доништа мешавад, аммо байни онҳо тафовут ба назар мерасад, ки забоншинос Н.Бозидов чор нишонаи фарқкунандаи ин ду пайвандакро асоснок кардааст (4, с.26 – 27). Ян назари иҷмолӣ ба тадқиқотҳои соҳаи забоншиносии тоҷик, ки ба таҳқиқи тобиши маъноии ин пайвандак рабт доранд, нишон медиҳад, ки онҳо бештар ба тобиши маъноии ҳамзамонӣ, пайдархамӣ, сабабӣ – натиҷагӣ, ҳилофӣ, эзоҳӣ ва ҳамроҳӣ доштани ин унсур ишора кардаанд. Ҳоло дар зер мо барои ифодаи тобишҳои нави маъноии ин унсур, ки дар заминаи «Маснави ...» ба даст омад, мисолҳо хоҳем овард:

А. Нишон медиҳад, ки гирд омадани ду чиз имконнопазир аст:

Он зи ишқи чон давиду ин зи бим,/ Ишқ куву бим ку? Фарқе азим (11, с.501).

Б. Шигифтӣ аз гирд омадани ду чизро нишон медиҳад:

Барчаҳ, эй ошиқ, баровар изтироб,/ Бонги обу ташнаву он гоҳ хоб?» (11, с.574).

В. Вуқӯи феълро беист пас аз вуқӯи феъли дигар нишон медиҳад:

Боз бар мавҷуд афсуне чу хонд,/ З-ӯ дуасба дар адам мавҷуд ронд./ Гуфт дар гӯши гулу хандон-ш кард,/ Гуфт бо сангу ақиқи кон-ш кард (11, с.53). Гуфт Фиръавне «аналҳақ», гашт паст./ Гуфт Мансуре «аналҳақ»-у бираст (11, с.497).

Забоншинос Н.Бозидов ҳангоми муайян кардани вижагиҳо ва вазифаҳои пайвандакҳои мазкур хулосаҳои зеринро дар ҳафт банд ҷамъбаст кардааст (4, с.27 – 28). Илова бар хулосаҳои мазкур месазад инро афзуд, ки дар назм бештар ин пайвандак ба гунаи «-у» дучор мешавад.

Ҳамин тариқ, мавриди таҳқиқ қарор додани тобишҳои маъноии пешоянду пайвандакҳои «Маснави ...» ин нуктаро мусаллам месозад, ки дар забоншиносии тоҷик то ҳол баъзе аз вазифа ва маъноҳои ин навъ унсурҳои забонӣ ба таври бояду шояд забт нашудааст. Мо бо така ба дастурҳои дар ихтиёрдоштамон бори аввал вазифа ва маъноҳои пешоянду пайвандакҳои ин асарро манзур кардем, ки итминон дорем мин-

баъд барои навиштани дастурҳои забони тоҷикӣ ва китобҳои дарсӣ коромад хоҳад буд. Гузашта аз ин, то вақте ки оддитарин вазифа ва маъноҳои аносири луғавии ашъори шоир кашф карда намешавад, ҳадафи меҳварӣ ва матлаби аслии адиб мавҳум боқӣ хоҳад монд.

Пайнавишт:

1. Акимова И.И. *Морфология русского языка: учеб. пособие*/И. Акимова. – Хабаровск: Изд-во Хабар. гос. техн. ун-та, 2003. – 178 с.
2. Баҳор, Муҳаммадтақӣ. *Сабкиносии ё таърихи татаввури насри форсӣ*/М.Баҳор. Ҷ.2. – Техрон: Интишороти «Заввор», 1381. – 496 с.
3. Баҳор М. *Сабкиносии Баргардони Ш. Ф. Исрофилиё, Н. Сарқоров*/М.Баҳор. – Душанбе: Бухоро, 2012.
4. Бозидов, Назаришо. *Пайвандақҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик*/Н. Бозидов. – Душанбе: Маориф, 1985. – 103 с.
5. *Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик*.–Душанбе: Дониш, 1985. -Ҷ.1.- 356 с.
6. Деҳхудо А. *Луғатнома*/А.Деҳхудо. Ҷилдҳои 1 - 50. – Техрон,1325-1345.
7. *Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1*.-Душанбе: Маориф, 1982.–462 с.
8. *Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. Қисми 2. Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олии*.–Душанбе: Маориф, 1995. – 336 с.
9. Маъсумӣ Н. *Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик*/Н.Маъсумӣ. – Душанбе, 2011. – 385 с.
10. Розенталь Д.Э., Голуб И.Б., Теленкова М.А. *Современный русский язык*. – М.: Айрис-пресс, 2003, – 448 с.
11. Румӣ Ҷ. *Маснави маънавӣ. Таҳия, танзим ва баргардони матн Баҳриддин Ализода ва Алӣ Муҳаммадии Хуросонӣ*/Ҷ.Румӣ. – Техрон: Нашири замон, 2001. – 728 с.
12. Саймиддинов Д. *Форсии бостон*/Д.Саймиддинов. – Душанбе, 2007.
13. Хонларӣ П. Н. *Таърихи забони форсӣ*/П.Н.Хонларӣ. Ҷилди 3. Техрон, 1336.
14. Ҳасанзод А. *Асолати забон ва маҳорати баён*. – Хучанд: Ношир, 2018.
15. Ҳасанов А. *Таърихи забони тоҷикӣ*/А.Ҳасанов. *Қисмҳои 1 – 2*. – Хучанд, 2004 – 2005.
16. Шарӣ М. *Дастури забони форсӣ*. – Техрон, 1371.

Reference Literature:

1. Akimova I. I. *Morphology of the Russian language: manual* // I. I. Akimova. - Khabarovsk: Publishing-House of Khabarovsk State University of Technologies, 2003. - 178 pp.
2. Bahor, Mukhammadtaki. *Stylistics or History of Persian Prose Evolution. V.2*. - Tehran: Publishing-house "Pilgrim", 1381 hijra. - 496 pp.
3. Bahor M. *Stylistics. Transposition by Sh. F. Isrofilniyo and N. Sarkorov* // M. Bahor. - Dushanbe: Bukhara, 2012
4. Bozidov, Nazarsho. *Conjunctions in Modern Tajik Literary Language. N. Bozidov*. - Dushanbe: Enlightenment. // 1985. - 103 pp.
5. *The Grammar of Modern Tajik Literary Language*. - Dushanbe: Knowledge, 1985. - V.1 - 356 pp.
6. Dehhudo A. *Dictionary* // A. Dehhudo) VV. 1-50. - Tehran. 1325-1345 hijra.
7. *Modern Tajik Literary Language. V.1*. - Dushanbe: Enlightenment, 1982. - 462 pp.
8. *Modern Tajik Literary Language. V.2. Manual for philological faculties of higher schools*. - Dushanbe: Enlightenment, 1995. - 336 pp.

9. Masumi, Nosirjohn. *Essays on the Evolution of Tajik Literary Language* // N. Masumi. - Dushanbe, 2011. - 385 pp.
10. Rozental D. E., Golub I. B., Telenkova M. A. *Modern Russian Language*. - M.: Airis-Press, 2003. - 448 pp.
11. Rumi, Djaloliddin. *Masnavi Ma'navi. Preparation of the text by Bahriddin Alizoda and Ali Mukhammadi Hurason* // Dj. Rumi. - Tehran: Resurrection of Time, 2001. - 728 pp.
12. Saymiddinov D. *Ancient Persian Language*. - Dushanbe, 2007
13. Khonlari P. N. *History of the Persian Language*// P.N. Khonlari. V.3. - Tehran, 1336 hijra
14. Hasanzod A. *Uniqueness of Language and Mastership of Transposition*. - Khujand: Publisher, 2018
15. Hasanov A. *History of the Tajik Language* // A, Hasanov. VV. 1-2. - Khujand, 2004-2005
16. Shariat, Mukhammadjavot. *Grammar of the Persian Language*. -Tehran, 1371 hijra